

Rapport Landskap 29/2008

Metode for fremstilling av kulturminne- og kulturmiljøverdier tilpasset overordnede planer - KOPL

Delprosjekt: mal for å vurdere verneverdi og
konfliktgrad

Kari Larsen

Gro Jerpåsen

Sammendrag

En viktig oppgave for regional kulturminneforvaltning er å gi innspill til kommuner og andre utbyggere i prosesser etter plan- og bygningsloven. I overordnede planer, som fylkesplaner eller kommuneplaner, er det viktig at kulturminneforvaltningen på et tidlig tidspunkt kan gi faglig relevante og kvalitativt gode råd om vern og bruk av kulturminner, kulturmiljøer og landskap. For overordnede planer er eksisterende kulturminneregistreringer alene ofte lite egnet for å foreta en vurdering av områder. Riksantikvaren har derfor igangsatt et prosjekt (KOPL) for å utvikle metodikk for at kulturminneforvaltningen bedre skal kunne fremstille den kulturhistoriske kunnskapen om områder på en oversiktlig og forståelig måte. Intensjonen er at kulturminneforvaltningen tidlig i en planprosess får synliggjort potensielle konflikter og at planmyndighetene får bedre mulighet til å tilpasse planene i forhold til kulturhistoriske interesser. Som et ledd i dette har direktoratet ønsket å få utviklet en mal for verdi-/konfliktvurdering knyttet til kulturmiljøer i overordnede planer. Brukerne av malen vil være regional kulturminneforvaltning.

I denne rapporten presenteres en anbefalt fremgangsmåte som regional forvaltning kan benytte seg av for å vurdere og presentere kulturminnedata i overordnede planer. Intensjonen er at malen skal kunne anvendes og tilpasses ulike problemstillinger, utredninger og planleggingsformål. Malen er derfor bygget opp for å kunne tilpasses omfang og detaljeringsgrad av det som skal vurderes, både mht til forskjellig plantype (skala) og geografisk utstrekning.

Malen er bygget opp med følgende faseinndeling av arbeidet:

1. Innhenting av bakgrunnsinformasjon
2. Beskrivelse av kulturhistoriske verdier – ihht ulike metoder
3. Vurdering av Potensial for automatisk fredete kulturminner
4. Verdivurdering
5. Vurdering av sårbarhet/endringspotensiale

Riksantikvarens intensjon har vært at malen skal kunne fungere som arbeidsredskap som gjør det mulig å komme med innspill til kommunene – innenfor rammen av et par dagsverk (10-15 timer). Malen er utarbeidet på grunnlag av de kriteriene som allerede finnes for vurdering av kulturminner og kulturmiljøer. Det er lagt vekt på at de utvalgte kriteriene skal fungere for store arealer, på et overordnet strategisk nivå. Det har videre vært en forutsetning at vurderingene som gjøres skal bygge på sammenstilling av eksisterende og tilgjengelig data – og at de skal kunne gjøres uten å gjennomføre befaringer og registreringer.

Innhold

Sammendrag.....	2
Innhold	3
Forord	4
1 Innledning.....	5
1.1 Bakgrunn og formål.....	5
1.2 Metode og datagrunnlag	7
2 Verdivurdering av kulturminner og kulturmiljøer i overordnede planer – anbefalt fremgangsmåte	8
2.1 Om overordnet planlegging	8
2.2 Om Landskapskonvensjonen og kommuneplanlegging	8
3 Fremgangsmåte for beskrivelse og vurdering av kulturmiljøverdier i overordnede planer ...	10
Fase 1: Kartlegging og beskrivelse av kulturhistoriske verdier	10
a: innsamling av dokumentasjon	10
b: Beskrivelse av kulturhistoriske verdier.....	11
Fase 2: Vurdering av potensial for automatisk fredete kulturminner.....	13
Fase 3: Verdivurdering.....	14
a. Verdikriterier	14
b: vektning av verdier	17
Fase 4: Vurdering av sårbarhet og endringspotensiale	18
Direkte innvirkning.....	19
Indirekte innvirkning	20
Skalering av sårbarhet	21
Om endringspotensiale	21
Litteratur og kilder.....	22
Vedlegg 1: Skjematisk fremstilling av mal.....	23
Vedlegg 2: Oversikt over ulike bruk av verdikriterier	24
1. Kulturminner og vassdragsvern NOU 1983:43.....	24
2. Kulturminner fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier (Riksantikvaren 1987)	25
3. Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer – Riksantikvarens notater 1- 1993.....	28
4. Kulturminner og kulturmiljøer i Gråfjell, Regionfelt Østlandet, Åmot kommune i Hedmark. Arkeologiske registreringer 1999, fase 1	35
5. Håndbok 140: Konsekvensanalyser. Statens vegvesen 2006	37
6. Alle tiders kulturminner – Riksantikvaren 2001.....	39
7. Kulturmiljøvårdens bebyggelsesregister. Inventeringshandbok (Riksantikvarieämbetet 1998)	40

Forord

Denne rapporten er utarbeidet på oppdrag for Riksantikvaren. Arbeidet er en del av et større prosjekt i regi av Planavdelingen hos Riksantikvaren som skal utvikle ”Metode for fremstilling av Kulturminne- og landskapsverdier tilpasset Overordnede Planer” (KOPL). Nord-Trøndelag fylkeskommune v/Lars Forseth er i gang med trinn 1 av prosjektet, som tar sikte på å utvikle GIS-baserte metoder for å konvertere Askeladdens punktdata til mer hensiktsmessige enheter i arbeidet med analyse og kartfremstilling av denne type data. NIKUs oppdrag utgjør trinn 2 i prosjektet. Vårt oppdrag er å utvikle en mal for å arbeide med systematiske tilnærminger for å vurdere verneverdi og konfliktgrad for kulturmiljø tilpasset overordnede planer.

Rapporten er utarbeidet av Gro Jerpåsen og Kari Larsen. Inge Lindblom har også gitt nyttige bidrag til diskusjonene. Hilde Amundsen har vært ansvarlig for kvalitetssikring. Det har i tillegg vært knyttet en referansegruppe til arbeidet. Referansegruppen har bestått av Ragnar Bjørnstad fra Oppland fylkeskommune og Anitra Fossum fra Vestfold fylkeskommune. Ingunn Holm har vært Riksantikvarens kontaktperson i arbeidet.

Riksantikvaren planlegger at malen skal publiseres på direktoratets hjemmesider, og vil i den forbindelse lage en hensiktsmessig layout av malen/tabellen.

Oslo, desember 2008

1 Innledning

1.1 Bakgrunn og formål

Regional kulturminneforvaltning har plikt til å medvirke i fylkeskommunale og kommunale planprosesser og til annet plan- og KU-arbeid, og skal på et tidlig stadium i planprosessen gi så konkrete innspill som mulig til plan- og utredningsarbeidet. Viktigheten av å gi tidlige, relevante og gode innspill i overordnede planprosesser, forsterkes ved den nye plan- og bygningsloven som trer i kraft fra juni 2009, blant annet gjennom krav til regionale og kommunale planstrategier, krav om planprogram og ved at regional planbestemmelse kan gjøres juridisk bindende. Dette kan forstås som tydelige signaler om at det er viktig å jobbe med areal- og samfunnsplanlegging på et overordnet og strategisk nivå.

Denne rapporten er en del av et større prosjekt i regi av Planavdelingen hos Riksantikvaren som skal utvikle "*Metode fremstilling av Kulturminne- og landskapsverdier tilpasset Overordnede Planer*" (KOPL). Nord-Trøndelag fylkeskommune v/Lars Forseth er i gang med trinn 1 av prosjektet, som tar sikte på å utvikle GIS-baserte metoder for å konvertere Askeladdens punktdata til mer hensiktsmessige enheter i arbeidet med analyse og kartfremstilling av denne type data. NIKUs oppdrag utgjør trinn 2 i prosjektet, og NIKUs oppgave er å bistå i et arbeid for å utvikle verktøy som setter kulturminneforvaltningen i stand til å være tydelig og forutsigbar i plan- og utviklingsprosesser. Målsettingen er å få frem en metode for beskrivelse, fremstilling og vurdering av kulturhistoriske verdier i en tidlig fase i slike prosesser.

For overordnede planer er eksisterende kulturminneregistreringer alene ofte lite egnet for å foreta en vurdering av områder. NIKUs oppdrag er derfor å bistå i å utvikle en mal i form av et skjema som regional forvaltning kan bruke når de skal gi innspill til ulike overordnede planprosesser. Målsettingen er at regional kulturminneforvaltning tidlig i en planprosess skal få synliggjort potensielle konflikter og gi planmyndighetene bedre mulighet til å tilpasse planene i forhold til kulturhistoriske interesser. Brukerne av malen vil være regional kulturminneforvaltning.

Denne rapporten presenterer en anbefalt fremgangsmåte som regional forvaltning kan benytte seg av for å presentere og vurdere kulturminnedata i overordnede planer. Arbeidet har tatt utgangspunkt i følgende forutsetninger definert av oppdragsgiver:

- Metoden skal kunne gjennomføres i løpet av normal høringsfrist, vanligvis 4 uker – og den skal kunne utføres av regional forvaltnings kulturminnepersonale uten tilførsel av ekstra ressurser – innenfor rammen av et par dagsverk (10 -15 timer).
- Arbeidet skal bygge på de kriteriene som allerede finnes for vurdering av kulturminneinteresser, men det skal legges vekt på å få frem de kriteriene som vil fungere best for store arealer og overordnede vurderinger.
- Malen skal ta utgangspunkt i eksisterende kulturminnedata og kunnskap om bruken av landskapet og kunne brukes uavhengig av om kunnskapsgrunnlaget er godt eller dårlig.
- Alle vurderinger må være mulig å gjennomføre uten befaring eller registrering.
- Det skal være mulig å integrere vurderinger av potensial for automatisk fredete kulturminner i malen.
- Metoden for verddivurdering må kunne brukes på alle typer kulturminner fra alle perioder, og være egnet for å brukes i forskjellige landskapstyper. Målet er å gi en totalvurdering av alle typer kulturminner innenfor et gitt geografisk område.
- Malen må inneholde elementer som gjør at innspillet kan vise hvilke områder som har stort handlingsrom for endring og hvilke som har et konfliktpotensial ved planlegging av tiltak.

Regional forvaltning prioriterer og legger ned betydelig arbeidsinnsats i samarbeidet med kommunene om kommuneplanlegging. Det er viktig å understreke at malen kan være et viktig arbeidsredskap i en innledende fase av et planarbeid. Prosesser knyttet til overordnet planlegging er ofte kompleks både med hensyn til involverte aktører og temaer, og kan være tidkrevende og langvarige. Erfaringsmessig deltar regional kulturminneforvaltning i flere faser av et slikt planarbeid, og malen vil som nevnt kunne være viktig i en første runde.

Vi har i rapporten valgt å konsentrere oss om kriterier som berører kulturminner og kulturmiljøer. Kriterier som omfatter landskap er holdt utenfor, ettersom det pågår eget utviklingsarbeid i regi av Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning om landskapsanalyse i kommuneplan og konsekvensutredninger.

Et viktig utgangspunkt for NIKU har vært at kriteriene skal være et redskap som gir kulturminneforvaltningen og kommuner etc. rask oversikt over viktige kulturminner og kulturmiljøer. Det er derfor viktig at kulturminneforvaltningens innspill er på et overordnet og strategisk nivå, og ikke er unødig detaljert og omfattende. Det skal likevel påpekes at innspillet må gis et detaljeringsnivå som gjør det mulig å foreta valg og avgjørelser tilknyttet det aktuelle plannivået. Mye av metodikken utviklet i forbindelse med

konsekvensutredningsarbeid vil være nyttig også i dette arbeidet, ettersom man i KU-arbeid nettopp jobber overordnet og strategisk, og ofte med arealmessig store planområder.

Det er NIKUs intensjon at malen skal kunne anvendes og tilpasses ulike problemstillinger, utredninger og planleggingsformål. Malen er derfor bygget opp for å kunne tilpasses omfang og detaljeringsgrad av det som skal vurderes, både mht til forskjellig plantype (skala) og geografisk utstrekning. Vi har derfor ikke konkretisert fullt ut hva og hvordan arbeidet skal utføres, men på et overordnet og generelt plan beskrevet hva som kan eller bør gjøres i de ulike fasene av arbeidet. Vi har også vist til andre veiledere og eksempel-litteratur der det er mulig å hente supplerende og utdypende informasjon.

I første del av rapporten skisseres de ulike fasene som arbeidet med innspill til overordnet planlegging bør bestå av. Deretter beskrives kort de ulike fasene og aktivitetene forbundet med dem. Avslutningsvis er malen oppsummert i tabells form, jf vedlegg 1. Det er Riksantikvarens intensjon at malen/tabellen skal legges ut elektronisk på deres hjemmesider, og de vil i den forbindelse bearbeide tabellen til en hensiktsmessig form.

Liste over litteratur og kilder følger sist i rapporten.

1.2 Metode og datagrunnlag

Det har vært en forutsetning fra oppdragsgivers side at arbeidet skal bygge på de kriteriene som allerede finnes for vurdering av kulturminneinteresser. Arbeidet har derfor tatt utgangspunkt i tidligere arbeider og prosjekter, samt relevant litteratur på feltet. Vi har her valgt å forholde oss til offentlig veiledningsmateriale, ulike forvaltningsrettede prosjekter og publikasjoner utarbeidet av forvaltningen. Forskningslitteratur er i stor grad holdt utenfor, ettersom de ofte har en annen innfallsvinkel, samt at utgangspunktet for utvalget må være at kriteriene er implementert og kjent i forvaltningen. Av den grunn har vi derfor konsentrert oss om norsk litteratur, selv om svensk og dansk litteratur også har vært raskt gjennomgått. Som et ledd i arbeidet har vi utarbeidet en oversikt (vedlegg 2) over verdikriterier som er brukt i det viktigste veiledningsmaterielle etc. på feltet de siste 20 årene.

2 Verdivurdering av kulturminner og kulturmiljøer i overordnede planer – anbefalt fremgangsmåte

2.1 Om overordnet planlegging

Med overordnet planlegging forstås planlegging som er langsiktig og overordnet; som peker ut en retning for en ønsket utvikling, og legger overordnede rammer for arealbruk. Aktuelle plantyper kan være fylkesplaner, fylkesdelplaner, kommuneplaner og kommunedelplaner. Slike planer kan også ta stilling til tiltak og virkemidler (for eksempel i samfunnsdel til kommune- og fylkesplan). Foreliggende rapport konsentrerer seg i hovedsak mot arealdelen, men vurderinger gjort her kan også danne grunnlag for eventuelle innspill til for eksempel samfunnsdelen av kommuneplanen.

Dette innebærer at det i slike prosesser er mulig å løfte inn og vektlegge strategiske kulturmiljøaspekter. Den sterkere betoningen av regional forvaltnings rolle som utviklingsaktør forsterker dette, og kan stimulere til nytenkning og løsninger mht til bruk og vern av kulturminner og kulturmiljøer innenfor rammene av en bærekraftig samfunnsutvikling.

2.2 Om Landskapskonvensjonen og kommuneplanlegging

En utfordring i et slikt arbeid er hvordan den europeiske landskapskonvensjonen (ELK) og de føringer den gir på forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer og landskap skal kunne innpasses og operasjonaliseres. Konvensjonen har blant annet fokus på hverdagslandskapet og lokal medvirkning. I Artikkel 2 om konvensjonens virkeområde synliggjøres at ELK er ment å dekke **alt** av europeisk landskap, ikke bare "perler" og spesielt verdifulle landskap ut fra et eller flere kriterier:

- ikke bare natur, men også spredtbygde områder, byer og tettsteder
- ikke bare landarealer, men også sjø og hav
- ikke bare landskap som kan betegnes som særlig verdifulle, men også hverdagslige landskap og landskap som er forringede eller i forfall

I konvensjonens understreking av behovet for lokal medvirkning og forankring ligger at berørte parter (publikum, lokalbefolkning, lokale myndigheter) i stor grad skal ha mulighet for medvirkning. Slik Landskapskonvensjonen er utformet gir den store muligheter for å revitalisere diskusjonen om lokale steds kvaliteter. Ikke minst kan dette gi mulighet til nye innspill til lokale plan- og stedsutviklingsprosesser. Begrepet "hverdagslandskapet" tydeliggjør at alt landskap har verdi, og ikke minst potensial for verdi. Vi har kanskje litt for

ofte neglisjert de hverdagslige landskapene til fordel for å hegne om det særegne, det uberørte og det spesielle. ELK synes dermed å peke mot at vi bør utvide vårt begrepsapparat for å beskrive verdier i landskapet, for bedre å fange opp kvaliteter i landskap som vi ønsker å utvikle og ta vare på. En måte å fange opp dette på er ved å utvikle kriterier som bedre fanger lokal verdsetting og verditilskrivelse (jf nedenfor), samtidig som det også vil være viktig å jobbe med lokal medvirkning og deltakelse i planprosessene. Dette ligger imidlertid utenfor rammen av dette oppdraget. Vi mener imidlertid at regional forvaltning også bør ha fokus på dette i sitt arbeid med innspill til kommune- og fylkesplaner, for eksempel i den videre dialogen etter første innspill.

3 Fremgangsmåte for beskrivelse og vurdering av kulturmiljøverdier i overordnede planer

Nedenfor følger en prinsipiell oppstilling av arbeidet med utarbeidelse av et innspill, med følgende faseinndeling av arbeidet:

1. Kartlegging og beskrivelse av kulturhistoriske verdier
 - a. Innsamling av dokumentasjon, herunder grunnlagskart
 - b. Beskrivelse av kulturhistoriske verdier – herunder generell kulturhistorisk oversikt for det aktuelle planområdet
2. Vurdering av potensial for automatisk fredete kulturminner
3. Verdivurdering
 - a verdikriterier
 - b vekting av verdier
4. Vurdering av sårbarhet/endringspotensiale

Valg av relevante faser er gjort på bakgrunn av gjennomgang av bl.a. tidligere arbeider med vurdering av store arealer i plansammenheng, så som Verneplan for vassdrag, Gråfjellprosjektet, arbeidet med verneplaner i forvaltningen og arbeider med KU. Vår erfaring fra blant annet KU-arbeid er at en slik faseinndeling av arbeidet også vil kunne danne grunnlag for strukturering av stoffet i rapport eller annet skriftlig innspill.

Fase 1: Kartlegging og beskrivelse av kulturhistoriske verdier

a: innsamling av dokumentasjon

Kartlegging, avgrensing og beskrivelse av kulturminner og kulturmiljøer gjøres på bakgrunn av eksisterende kunnskap om det aktuelle planområdet. Denne kunnskapen kan samles fra flere ulike kilder. Dette er de mest vanlige/aktuelle:

- Askeladden
- SEFRAK
- Nasjonale verneplaner (Landsverneplan for fyr, Landsverneplan for helse, Landsverneplan for forsvaret, Landsverneplan for teatrene, Landsverneplan for kraftvern, Landsverneplan for Opplysningsvesenets fonds utmarkseiendommer, Verneplan for Telenors bygninger og installasjoner, Verneplan for veger og bruer m.fl), lokale og regionale kulturminneplaner etc.
- Fylkesmannens og DNs informasjonssider (for eksempel om verneområder, markslagskart, kvartærgeologiske kart, eiendomskart, viktige kulturlandskap, samt

viktig kartmateriale tilgjengelig via åpen GIS-løsning i Miljøstatus i Norge og Naturbasen)

- Bygdebøker og annen lokal litteratur om området (for eksempel årbøker fra historielag etc)
- Relevant faglitteratur (for eksempel masteroppgaver og avhandlinger innenfor arkeologi, etnologi, arkitektur, landskapsarkitektur med mer)
- Lokale informanter (for eksempel på lokale og regionale museer, lokale lag og organisasjoner)
- Andre relevante planer (for eksempel eldre arealplaner eller temaplaner), utredninger (for eksempel KU-er)
- Historiske kart, flyfoto, eldre fotografier

Som et ledd i dette arbeidet kan det også være nyttig å få utarbeidet grunnlagskart med SEFRAK og Askeladden registreringer lagt inn, evt også andre "variabler" det kan være nyttig å ha med for den påfølgende analysen, som for eksempel verneområder, markslagskart, kvartærgeologiske kart, eiendomskart, viktige kulturlandskap og stedsnavn/gårdsnavn).

b: Beskrivelse av kulturhistoriske verdier

Det anbefales at det innledningsvis gis en generell kulturhistorisk oversikt over det aktuelle planområdet.

Når man skal jobbe med overordnet planlegging er det viktig at man fokuserer overordnet – og ikke på ethvert enkeltobjekt/enkeltkulturminne, jfr ovenfor. Det er viktig at valg av analysemetode og nivåer tilpasset den plantype og det geografiske området som planen omfatter. For eksempel kan det i forbindelse med fylkesplanlegging være mest relevant å vurdere mer overordnede kulturhistoriske strukturer i landskapet, mens det ved utarbeidelse av kommuneplan kan være nødvendig å supplere innspillet med kunnskap og vurderinger av enkelte kulturmiljøer og deres karakteristiske trekk, som for eksempel hovedtrekk i bygningsmiljø (Riksantikvaren 2003: 37-38).

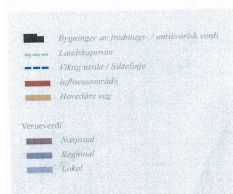
Det finnes ulike metoder for å jobbe med overordnede planer, som for eksempel metoden med å avgrense kulturmiljøer (ofte brukt i KU, se f.eks www.riksantikvaren.no/filestore/veileder1.pdf og www.vegvesen.no/binary?id=14144). Andre metoder tar utgangspunkt i beskrivelse av topografi/landskapsrom, ferdselsårer/kommunikasjonsstruktur, bebyggelsesstruktur og enkeltbygninger og anlegg/enkeltobjekter (se for eksempel

www.bergen.kommune.no/organisasjonsenhet/byantikvaren?articleId=14343&artSectionId=2027§ionId=2027). Riksantikvarens DIVE-metode er et tredje utgangspunkt som kan benyttes (se www.riksantikvaren.no/filestore/DIVE-web2.pdf), og det kan også hentes metoder fra stedsanalysemetodikken (se bla. www.riksantikvaren.no/Norsk/Arbeidsomrader/Byer_og_steder/Nettsted_for_tettsted/Stedsanalyse/).

Beskrivelsen av de kulturhistoriske verdiene i et område bør illustreres med bilder, og evt andre illustrasjoner som for eksempel bearbejdede kart. Ved bruk av illustrasjoner kan man for eksempel på en lettfattelig måte illustrere viktige forbindelseslinjer eller sammenhenger mellom ulike kulturmiljøer og landskap. Gode eksempler på hvordan dette kan fremstilles på kart finnes også i Riksantikvarens KU-veileder, DIVE-rapporten og i arbeidet med stedsanalyse (se henvisninger ovenfor).

Fig. 6.2.5. Kartet viser kulturminneverdiene på Leangen

Eksempel på kartfremstilling fra Riksantikvarens KU-veileder (Riksantikvaren 2003:72)

Fase 2: Vurdering av potensial for automatisk fredete kulturminner

Ved vurdering av potensial for ikke synlige og ikke kjente kulturminner er det viktig å ha tenkt igjennom følgende:

- Hva skal anslaget brukes til – Hvilken plantype er det relevant i forhold til. På kommuneplannivå må det være forholdsvis grove anslag, og vil fungere mest i forhold til hva som kan ventes av type undersøkelser i den videre prosessen.
- Potensial bør ikke blandes sammen med verdivurderingene, men i stedet anses som en del av kartleggingsarbeidet og kunnskapsgrunnlaget i planleggingsprosesser. Verditilskrivelse baserer seg på viten om kulturminnet.
- Vurdere om det er behov for avklaring i henhold til kulturminneloven § 8 og 9. Det kan være nyttig å lage seg en oversikt over områder som allerede er avklart med hensyn til behov for registrering/dispensasjon, og samtidig, på bakgrunn av analyser av potensial, gi anslag om videre prosess (når i prosess og omfang av registreringer¹)

Om potensialvurderinger

De fleste automatisk fredete kulturminner i Norge er ikke synlige over markoverflaten, men kan registreres ved ulike metoder slik som for eksempel prøvestikking (steinalder), åkervandring (steinalder til og med nyere tid) og sjakting/bruk av georadar etc (bronsealder/jernalder/middelalder). Forut for disse registreringene kan potensialet for funn vurderes ut i fra de topografiske forhold sammen med allerede registrerte kulturminner – både faste kulturminner som for eksempel gravhauger og funn av enkeltgjenstander (løsfunn). Områder med potensial kan deretter avmerkes på kart. Slike potensialvurderinger er kun anslagsvis, og må derfor kun ses som veiledende i forbindelse med videre utredninger av et tiltak.

Gradering – stort eller lite potensial

De avmerkede områdene kan graderes i for eksempel stort eller lite potensial. En slik gradering vil ikke være absolutt, men kan anses som veiledende for hvor omfattende eventuelle registreringer i området bør være. Følgende kan være et utgangspunkt for gradering:

Områder med stort potensial = områder hvor det tidligere er gjort funn av automatisk fredete kulturminner (løsfunn og/eller faste fornminner), og/eller der topografi, gårdsnavn,

¹ For eksempel om det bør registreres på kommuneplan eller registreringsnivå, og om det er behov for omfattende eller avgrensede registreringer

markslagskart etc tilsier et stort potensial for ytterligere funn under dyrkingsjord, i skogsområder etc

Områder med lite potensial = områder hvor det tidligere er gjort funn av automatisk fredete kulturminner løsfunn og/eller faste fornminner, og/eller der topografi, gårdsnavn, markslagskart etc tilsier et visst potensial, men der området i relativt stor grad er forstyrret av moderne, terrenginngripende tiltak, som veier og andre infrastrukturiltak, bolig- og næringsbygging, intensiv dyrking og dyp pløying.

Det kan være en fordel å fremstille vurdering av potensialet på kart i form av for eksempel skraverte områder, og vise graderingen med stort og lite potensial.

Kilder for vurdering av potensial

Askeladden, tilvekstkataloger, markslagskart, kvartærgeologiske kart, eiendomskart (finnes på Fylkesmannens sider), O. Rygh, Norske gaardnavne. historiske kart, eldre fotografier, flyfoto, faglitteratur, lokalhistorisk litteratur, kartlegging av områder som er tidligere registrert og undersøkt, omfatter også kulturminner under vann/elver/oppdemmede vann i fjellet.

Fase 3: Verdivurdering

a. Verdikriterier

Verdikriterier har opptatt mange gjennom lang tid – både fra forvaltnings- og forskningshold. Viktige arbeider har blant annet vært Riksantikvarens egne rapporter på dette: Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer (Riksantikvaren 1993), og Alle tiders kulturminner (2001). Andre viktige arbeider har blant annet vært NOU 1983 om Kulturminner og vassdragsvern (NOU 1983:43), som kan ses på som en forløper til det senere konsekvensutredningsarbeidet; arbeidet med nasjonale verneplaner (fylkesvise verneplaner og prosjektet Statens kulturhistoriske eiendommer²) og for eksempel Statens vegvesen Håndbok 140 (Statens Vegvesen 2006).

Med verdikriterium menes i denne rapporten en definert egenskap (eller kjennetegn) som et objekt eller område kan gis. Et kulturminne/kulturmiljø vil kunne inneha ett eller flere kriterier, og dette arbeidet er således et forsøk på å gjøre verditilskrivelsen omforent, forutsigbar, og etterprøvbart – ikke bare for forvaltningen, men også for folk flest. Hvorfor er et kulturminne eller kulturmiljø verdifullt? Hva er det ved dette objektet/området som er viktig for oss og vårt samfunn i dag?

² SKE arbeidet bygger sine vurderinger på Ras Alle tiders kulturminner, og kan derfor ses i sammenheng med denne – ikke oppregnet separat.

Det er viktig å understreke at verditilskrivingsprosesser alltid vil inneha et subjektivt element, men at en slik mal vil kunne være nyttig som et analyseredskap og som et ledd i å gi gode begrunnelser og som gjør vurderingene systematiske, etterprøvbare og forståelige for et bredere publikum. Det er lagt vekt på at de utvalgte kriteriene skal fungere for store arealer, på et overordnet strategisk nivå. Det har videre vært en forutsetning at vurderingene som gjøres skal bygge på sammenstilling av eksisterende, og tilgjengelig data – og at de skal kunne gjøres uten å gjennomføre befaringer og registreringer.

I en artikkel om tverrfaglig verdiforståelse og verdifastsetting i konsekvensutredninger, har Erikstad m. fl (Erikstad et al. 2006) gjort en tabellarisk oppsummering av ulike verdikriterier brukt i de fleste av de nevnte publikasjonene, jf figur 1.

145

Tabell 5.1 *Øverst (a, 1-9): Ulike kriteriesett benyttet i forbindelse med verdivurdering av kulturminner. Nederst (b, 10-22): Ulike vurderingskriterier brukt i ulike naturfaglige sammenhenger fra (10) England, (11) Nederland, (12, 16, 17, 18, 21) Norge, (13, 14, 6, 19, 22) Sverige og (20) Danmark. Opplysninger hentet fra 1: Riegel (1903), 2: NOU (1983a), 3: Risbøl et al. (2000), 4: Riksantikvaren (2000), 5: Riksantikvaren (2003), 6: Riksantikvaren (1993), 7: ICOMOS New Zealand 1992, 8: Porsmose 2003, 9: Statens Vegvesen (1995), 10: Rattcliffe (1977), 11: Gonggrijp & Boekschoten (1981), 12: NOU (1983b), 13: Ulfstedt & Melander (1974), 14: Rudberg & Sundborg (1975), 15: Bjørklund (1977), 16: Sollid & Sorbel 1981, 17: Fylkesmannen i Hedmark 1986, 18: Jøsang 1980, 19: Nilsson (1984), 20: Clemmensen (2002), 21: Haugset et al. (1996), 22: Løfgren & Andersson (2000).*

Tabell 1a	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Aldersverdi	x					x			x
Historisk verdi	x		x					x	
Kunstnerisk verdi	x			x					x
Bruksverdi/økonomi	x	x		x	x	x			x
Opplevelse		x	x	x	x	x		x	x
Vitenskapelig/kunnskap		x	x		x	x	x		x
Forskningstradisjon i		x							
Juridisk interesse		x					x		
Håndverk/teknikk/stilhistorisk		x	x						x
Tilstand		x	x	x				x	
Pedagogisk verdi		x	x			x			x
Symbolverdi/identitet			x	x		x	x		x
Autentisitet			x	x		x		x	x
Tilgjengelighet		x							
Estetisk						x		x	
Typiskhet/representativitet		x	x	x		x		x	x
Sjeldenhet		x	x	x		x		x	x
Mangfold/variasjon		x	x	x		x	x		x
Homogenitet			x			x			x
Struktur			x	x		x			x
Økologi				x				x	
Sammenheng/miljø				x		x			x
Sosiale forhold				x				x	x
Egenverdi							x		x
Kontinuitet							x		
Tidsbilde						x			x
Tidsdybde						x		x	x

Samarbeidsrapport NIBR/Miljøalliansen 2006

Fig. 1 Tabell som viser ulike kriteriesett benyttet i forbindelse med verdivurdering av kulturminner og kulturmiljøer. Fra Erikstad et al. 2006.

På bakgrunn av en gjennomgang av tidligere litteratur, har NIKU gjort et utvalg av hvilke kriterier vi anbefaler brukt i overordnet planlegging. Utvalget er gjort på bakgrunn av oppdragsgivers føringer om at kriteriene skal kunne brukes på alle typer kulturminner fra alle perioder, og være egnet til å brukes i forskjellige landskapstyper³. Videre er en av målsettingene å gi en totalvurdering av alle kjente kulturminner innenfor et gitt geografisk område, basert på eksisterende kunnskap og uten befaring. Vi har i tillegg lagt følgende til grunn:

- Hvert enkelt kriterium er godt definert og entydig.
- Hvert enkelt kriterium gir mulighet for rimelig konsistent og objektiv anvendelse.
- Hvert enkelt kriterium fyller bestemte formål forskjellig fra andre kriteriers formål

Det er for øvrig viktig at fylkeskommunen og Sametinget i sine beskrivelser av det aktuelle kulturminnet eller kulturmiljøet er fyllestgjørende og presis nok til at innspillene blir forstått, dvs at verdikriteriene ikke bare benyttes som stikkord, men benyttes i en mer fylldig og beskrivende verdibegrunnelse. Begrepsbruken i det som utarbeides bør være slik at den også er forståelig for de som skal motta innspill, som for eksempel kommunale planleggere og større, private tiltakshavere.

³ Riksantikvarens gjeldende veileder Alle tiders kulturminner har for eksempel med tilstand som et verdikriterium. Vår vurdering er at dette ofte krever mer kunnskap enn dagens registre gir, ofte kombinert med befaring. Vi anser derfor at dette ikke er spesielt relevant i et første innspill til overordnede planer.

Verditype	Kriterier	Beskrivelse
Kunnskap		
	Representativitet	Representativitet på flere plan: Kulturmiljøet vurdert i forhold til representativitet lokalt-nasjonalt-internasjonalt, samt i forhold til kulturminnetype. Er det typisk for sitt område eller type? eller sjeldent?
	Sammenheng og miljø	Sammenheng i tid, rom, funksjonelt og sosialt, -helheter, kontinuitet, tidsdybde.
	Autentisitet	Forstått som: at noe virkelig er det som det gir seg ut for å være – vurdert i forhold til: Materiale, uttrykk, form, teknikk – men også til dimensjonene tid, rom og funksjon.
Opplevelse		
	Sammenheng og miljø	Viser/gir kulturmiljøet lesbarhet og forståelse av sammenhenger landskap, naturressurser og menneskeskapt miljø? Hva og på hvilken måte?
	Identitet/symbol	Betydningen av et sted/kulturminne og kulturmiljø for lokalmiljøet, etnisk eller religiøs gruppe. Gjerne konkrete personer eller hendelser knyttet til et sted, eller tradisjon eller kontinuitet i bruken av dette området.
	Arkitektonisk/kunstnerisk kvalitet	Kan være knyttet til miljø eller enkeltbygg/anlegg, og kan være knyttet til form, struktur, materialvalg og detaljutforming, estetiske vurderinger.
Bruk		
	Økonomi og bruk	Lønnsomhetsbetraktninger mht bla fysisk tilstand; hensiktsmessighet i forhold til ønsket bruk (for eksempel krav til ombygging, oppgradering)

b: vekting av verdier

Problemstillinger knyttet til vekting av verdier ligger utenfor rammene av dette prosjektet. Vi vil likevel bare kort omtale noen viktige momenter som er viktige i forhold til videre bruk av verdikriteriene.

De to vanligste skalaene for vekting av verdier som er i bruk i dag er knyttet til vurdering enten i:

- lokal, regional, nasjonal, internasjonal sammenheng
- liten, middels, stor verdi

Vektingen i liten-middels-stor benyttes vanligst innenfor KU og annen planutredning. Det kan være mest hensiktsmessig i fylkes- eller kommuneplaner å benytte skalaen fra lokal- regional- nasjonal (-internasjonal). Dette vil etter vårt syn være mest hensiktsmessig verdifokus med tanke på målsetting for denne plantype. Vi vil understreke at det er viktig at man også tar høyde for å fange opp kulturminner med stor lokal verdi. Det er ikke nødvendigvis slik at lokal verdi tilsvarer liten verdi. Et kulturminne av lokal verdi kan for eksempel også ha stor verdi lokalt (Erikstad et al. 2006).

Det kan være nyttig å skille mellom verdi og strategi. Vekting av verdier er ikke konstant, men varierer over tid. Hvordan de ulike verdiene vektlegges vil være varierende, jfr. politiske mål og type prosess. Verdivurderinger kan ha sammenheng med nasjonale målsettinger og strategier – for eksempel større satsingsområder. Fylkeskommunens rolle som regional utviklingsaktør kan også ha betydning for vekting av verdier og avhengig av hvilke utviklingsområder det satses på.

I prosesser knyttet til overordnede planer kan det være viktig å ta utgangspunkt i de nasjonale målene for kulturminnepolitikken. Disse må de ulike regionene supplere og konkretisere videre i henhold til egne målsettinger. Verdikriterier som vektlegges bør være relevante i henhold til disse målene.

Fase 4: Vurdering av sårbarhet og endringspotensiale

Sårbarhet som begrep uttrykker hvor utsatt kulturmiljøer vil være for endringer ved påvirkninger utenfra (Kværner et al. 2006). En ønsker å finne ut hva et kulturmiljø tåler uten at det mister verdi. Tålegrense er et annet begrep som brukes, og er et mål på endringskapasitet i forhold til ulike endringsscenarier. Sårbarhet handler om hva området kan tåle av inngrep som følge av et tiltak uten å få redusert verdi, mens forbedringspotensial handler om hva området kan få av økt verdi som følge av tiltaket.

Vegdirektoratets håndbok (H140) for konsekvensutredninger inneholder det mest utviklete kriteriesettet for vurdering av sårbarhet i forhold til et gitt tiltak. Sårbarhet skal vurderes uavhengig av verdi, idet noe kan være sårbart uten å ha stor verdi og motsatt. Sårbarhetsvurderinger er nyttig på et overordnet plannivå eller tidlig i planprosessen for

lettere å avklare hvor en kan tilråde eller fraråde nye inngrep, og kan nyttes som et metodisk verktøy i den forbindelse.

Det er vanlig å dele sårbarhet inn i generell og spesifikk sårbarhet. Det er enklest å vurdere sårbarhet i forhold til et planlagt inngrep. Nedenfor er det satt opp en oversikt over sårbarhetsvurderinger knyttet til ulike stadier i planprosessen: (fra Håndbok 140)

Analysetype	Relasjon til type påvirkning	Stadium i KU-prosjekt
Generell sårbarhet	Uavhengig av type påvirkning	Generell planlegging, KU for planer, starten av KU / prosjekt
Spesifikk sårbarhet	Type påvirkning kjent	Generell planlegging, KU for planer, starten av KU / prosjekt
Detaljert påvirkningsbeskrivelse	Type påvirkning og alternativer kjent	Alternativer utarbeidet

Sårbarhet og endringspotensiale er ofte knyttet til hvordan inngrepet virker inn på grunnleggende og kvalitative egenskaper ved kulturmiljøet. Innvirkningen kan være knyttet enten til direkte innvirkning, som for eksempel fjerning, ødeleggelse, fragmentering eller indirekte innvirkning for eksempel i form av visuell påvirkning.

Direkte innvirkning

Direkte arealinngrep, og endringer i landskap, kulturmiljø og kulturminner er de mest opplagte virkningene av et tiltak. Dette kan for eksempel medføre fjerning eller ødeleggelse av arkeologiske kulturminner, fjerning eller ødeleggelse av bygninger, anlegg eller for eksempel kulturlandskapselementer (som steingjerder, dyrkingsterrasser etc). Ved slike vurderinger tas det også hensyn til eventuelt potensial for funn av nye automatisk fredete kulturminner. Et område med høyt potensial for funn vil være mer sårbart for arealbeslag enn et område med lite/intet potensial.

Direkte arealinngrep kan også medføre oppstyking av et avgrenset kulturmiljø, for eksempel ved å legge en ny vei gjennom et gårdstun, og derved skille driftsbygninger fra boliger eller omkringliggende kulturlandskap. Men det kan også stykke opp sammenhenger mellom ulike

kulturmiljøer og kulturhistoriske strukturer. Andre virkninger kan være etablering av nye barrierer av fysisk, funksjonell og visuell karakter. Virkningen av slike barrierer vil blant annet avhenge av om det for eksempel er en ny vei som tangerer et kulturmiljø eller om den gjennomskjærer et kulturmiljø, eller om det er en utvidelse av allerede vei i et kulturmiljø. Sårbarheten vil her være knyttet til i hvilken grad utvidelsen endrer eller forstyrrer lesbarheten av de historiske strukturene og sammenhengene, eller endrer karakteren av dem. Ved slike vurderinger vil det også være relevant å vurdere virkningen av skjæringer, fyllinger, tilførselsveier, veiutforming (beplantning, belysning etc) og andre veitekniske løsninger.

Direkte arealinngrep kan også medføre direkte eller indirekte skader eller endringer i kulturmiljøer som følge av endringer i grunnvannstand, ristninger og forurensninger over og under bakken. Et eksempel på dette er middelalderbyene, der anleggelse av vei vil kunne få innvirkning på grunnvannstand, vannkvalitet og temperatur og derved påvirke bevaringsforholdene for kulturlagene.

Indirekte innvirkning

Indirekte innvirkning er i første rekke knyttet til visuelle virkninger. Ved en vurdering av visuell påvirkning må det både vurderes hvordan tiltaket påvirker opplevelsen av kulturmiljøet sett fra kulturmiljøet, men det må også vurderes hvordan totalopplevelsen av tiltaket og kulturmiljøet sett i sammenheng vil virke – fra et ståsted utenfor. De visuelle virkningene kan være storskala eller lokale. De kan for eksempel være knyttet til hvordan kraftledninger eller vindparker påvirker visuelle og historiske kvaliteter i landskapet på et storskala nivå. Lokale virkninger kan være knyttet til nybygging i kulturhistorisk homogene kulturmiljøer, som gamlebyen i Fredrikstad eller gamle Stavanger, og hvordan dette vil påvirke kulturhistoriske strukturer, bygningsmiljø og enkeltbygninger. I slike vurderinger kan det også være aktuelt å vurdere forhold tilknyttet begrepene kontrast vs tilpasning/underordning. Det kan også være nyttig å vurdere om tiltaket er reversibelt eller irreversibelt. Viktige vurderingsmomenter kan også være knyttet til graden av autentisitet/opprinnelighet i omgivelsene og graden av andre tekniske inngrep.

En indirekte virkning av et veiltak kan også være for eksempel økt slitasje på sårbare kulturminner som følge av bedre tilgjengelighet (for eksempel slitasje på gulv/trapper i eldre bygninger, økt tråkk på sårbare helleristningsflater). I noen tilfeller kan også en trafikkomlegging føre til at et tettsted som har vært avhengig av funksjoner knyttet gjennomgangstrafikk (for eksempel jernbane eller vei) mister disse funksjonene, og på sikt kan forfalle eller bli sterkt ombygget. Eksempler på dette er småsteder som har vært bygget

opp omkring jernbanestasjoner, og som forfaller eller omstruktureres som følge av at toget ikke lenger stopper på disse stasjonene.

Skalering av sårbarhet

Det kan angis i hvilken grad tiltaket antas å påvirke kulturmiljøet. Dette er særlig aktuelt der tiltaket er kjent. En skala som kan benyttes er: liten – middels – stor sårbarhet. NIKU har i sine sårbarhetsanalyser lagt følgende kriterier til grunn ved vekting av sårbarhet (Etter Håndbok 140):

Stor sårbarhet:

- Tiltaket vil ødelegge kulturminner/-miljøer.
- Tiltaket vil bryte den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser.
- Tiltaket vil ødelegge historiske strukturer.
- Tiltaket vil ødelegge den historiske lesbarheten.

Middels sårbarhet:

- Tiltaket vil medføre at kulturminner/-miljøer blir skadet.
- Tiltaket vil svekke den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser.
- Tiltaket vil redusere historiske strukturer.
- Tiltaket vil redusere den historiske lesbarheten.

Liten sårbarhet:

- Tiltaket vil stort sett ikke endre kulturminner/-miljøer.
- Tiltaket vil stort sett ikke endre den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser.
- Tiltaket vil stort sett ikke endre historiske strukturer.
- Tiltaket vil stort sett ikke endre den historiske lesbarheten.

Om endringspotensiale

På overordnet nivå for en region eller en kommune kan potensielle endringer bestå i generelt press på arealer, som utbyggingspress, fraflytting, marginalisering, bruksendring og endringer i infrastruktur. På mer detaljert plannivå kan endringene bestå i fortetting, nybygging, ombygging (transformasjon), terrengendring, og endring i tilstand og tilgjengelighet.

Litteratur og kilder

- Bull, Lisen 1987: *Kulturminner fra nyere tid: verneverdi og utvelgelseskriterier*. Informasjon fra Riksantikvaren nr. 3-1987
- Erikstad, L.; Lindblom, I.; Jerpåsen, G.; Hanssen, M. A.; Bekkby, T.; Stabbetorp, O., Bakkestuen, V. 2006: Tverrfaglig verdiforståelse og verdisetting i konsekvensutredninger. I Tesli, A. et al (red): *Kvaliteten på norske konsekvensutredninger. Gjennomgang, kvalitetsvurdering og metodeutvikling*. Miljøalliansen, Oslo.
- Indregard, R. og Strand, R. 2007: Rolleførståelser i kulturminneforvaltningen. I *Tidsskrift for kulturforskning. Vol 6, nr. 4*. Novus forlag
- Nordisk Ministerråd 2005: *Vernekriterier for geologiske elementer og kulturminner i Arktis*. Tema Nord 2005: 541, Nordisk Ministerråd, København.
- NOU 1983:43: *Kulturminner og vassdragsvern*. Universitetsforlaget
- Riksantikvaren 2006: *Bærekraftige historiske byer – med kulturarven som utviklingsressurs. Sluttrapport fra Norges del av Interreg IIIB-prosjektet Sustainable Historic Towns: Urban Heritage as an Asset of Development*. Oslo
- Riksantikvaren 2005. *Kulturminneinteresser og vindkraftutbygging*. Oslo
- Riksantikvaren 2003. *Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar. Veileder*. Oslo
- Riksantikvaren 2001. *Alle tiders kulturminner*. Oslo
- Riksantikvaren 1993. *Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer*. Riksantikvarens notater 1-1993.
- Risbøl, O. et al. 1999: *Kulturminner og kulturmiljøer i Gråfjell, Regionfelt Østlandet, Åmot kommune i Hedmark. Arkeologiske registreringer 1999, fase 1*. NIKU Oppdragsmelding 93. Oslo
- Statens vegvesen 2006. *Konsekvensanalyser. Veiledning, Håndbok 140*.

Vedlegg 1: Skjematisk fremstilling av mal

Fase/arbeidsoppgave	beskrivelse	kilder
1. Kartlegging og beskrivelse av kulturhistoriske verdier	a. Kartlegging av kulturminner og kulturmiljøer i det aktuelle planområdet	Askeladden Sefrak Nasjonale verneplaner, lokale og regionale planer, FMs og DNs informasjonssider, Bygdebøker og annen lokal litteratur, Relevant faglitteratur, Lokale informanter Andre relevante Historiske kart, flyfoto, eldre fotografier
	Utarbeiding av grunnlagskart	Se for eksempel arbeidet til Nord-Trøndelag,
	b. beskrivelse av områdets overordnede historiske utvikling og innhold	
	c. beskrivelse av viktige kulturminner og kulturmiljøer ihht til nivå på analysen – ulike metoder kan velges	Ulike metoder, for eksempel: Kulturmiljøavgrensning (se RAs KU-veileder, H 140) DIVE-analyse fase 1-2 (se RAs veileder) Byantikvaren i Bergen – kulturminnegrunnlag for planer Stedsanalyser (se for eksempel RAs nettsted for ulike eksempler)
	d. utarbeiding av kart til analyseformål, evt. andre illustrasjoner	RAs KU-veileder, RAs DIVE; RA om stedsanalyse, Byantikvaren i Bergen, Sverige om fremstilling av kulturminner i MKB
3 vurdering av Potensial for automatisk fredete	a. Vurdere avklaring ifht til kulturminneloven § 8 og 9 – hvilke områder er avklart, skissere behov for evt. avklaringer (når i prosess og omfang)	
	c. kartlegge overordnet Potensial for automatisk fredete kulturminner, evt gradere stort/lite	Askeladden, tilvekstkataloger, markslagskart, kvartærgeologiske kart, eiendomskart (finnes på Fylkesmannens sider), O. Rygh, Norske gaardnavne. historiske kart, eldre fotografier, flyfoto, faglitteratur, lokalhistorisk litteratur, kartlegging av områder som er tidligere registrert og undersøkt, omfatter også kulturminner under vann/elver/oppdemmede vann i fjellet.
4 verdivurdering	a. Kriterier b. Vekting: lokal-regional-nasjonal	
5 sårbarhet /endringspotensiale	a. Vurdering av kulturminner og kulturmiljøers sårbarhet på generelt grunnlag el. i tilknytning til tiltak b. Vurdering av endringspotensiale og utviklingsstrategier	

Vedlegg 2: Oversikt over ulike bruk av verdikriterier

1. Kulturminner og vassdragsvern NOU 1983:43

Viser innledningsvis til at vern må ta hensyn til:

1. Ulike interessegrupper:

- A vitenskapelige interesser
- B allmenne interesser
- C juridiske interesser
- D turisme og rekreasjon

2. Geografisk sammenheng:

- lokal, regional, nasjonal
- avgrensing av geografisk sammenheng/område avhengig av at det gir mening for

ulike brukergrupper

Trekker frem disse verdikriteriene til grunn for utvelgelse av vassdragskulturminner:

1. Kunnskapsverdier

a. kunnskapspotensial – hva kan kulturminnet/kulturmiljøet fortelle, kulturminner som kilde

b. forskningstradisjon i området

c. pedagogisk verdi

d. tilgjengelighet

e. tilstand, sårbarhet og vedlikehold

f. håndverksmessig og stilhistorisk verdi

g. typiskhet

h. sjeldenhet

i. mangfold

j. kulturminnenes forhold til elver og vann - funksjonelt, topografisk, visuelt (spesialkriterium tatt med av hensyn til oppdragets innretning).

2. Opplevelsesverdier

a. visuelle og estetiske verdier

b. symbolverdi

c. identitetsverdi og ledd i levende tradisjon

2. Kulturminner fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier (Riksantikvaren 1987)

VERNEVERDI – SAMMENFATNING	
	Nedenfor er oppsummert en del generelle forholdsregler samt delverdiene i stikkordsform. Listen er tenkt som hjelpemiddel ved vurderingen av verneverdi. Den kan fungere som huskeliste for å sikre at hvert enkelt kulturminne eller miljø blir vurdert i forhold til alle delverdiene og deres viktigste aspekter.
Forholdsregler	<p>I Både det samlede kulturminnemiljøet og enkeltobjektene bør vurderes.</p> <p>II Sammenligning bør skje innenfor samme kulturminnekategori, tilsvarende bør miljøer sammenlignes med andre miljøer av samme type.</p> <p>III Sammenligning bør skje innenfor et definert geografisk område lokalt, regionalt, nasjonalt eller eventuelt internasjonalt.</p> <p>IV Den vekt som skal tillegges den enkelte delverdien i vurderingen av den totale verneverdien vil skifte fra kulturminnetype til kulturminnetype.</p>
Delverdier	<p>1) Identitetsverdi Kulturminnemiljøet eller enkeltobjektet som identitetsskapende element i omgivelsene for</p> <ul style="list-style-type: none"> – lokalbefolkningen – et sosialt skilt – en etnisk gruppe, en religiøs gruppe etc. <p>2) Symbolverdi Kulturminnemiljøet eller enkeltobjektet som symbol på</p> <ul style="list-style-type: none"> – et lokalmiljø – en betydningsfull hendelse etc. <p>3) Historisk kildeverdi Kulturminnemiljøer og enkeltobjekter som kilder til kunnskap om fortiden.</p> <p>a) Kulturminnene som kilde til kunnskap om:</p> <ul style="list-style-type: none"> – bo- og leveforhold – sosiale forhold – arbeidsliv – næringsstruktur <p>b) Kulturminnene som kilde til kunnskap om:</p> <ul style="list-style-type: none"> – tekniske muligheter og begrensninger innenfor en periode – byggeskikk/arkitekturhistorie – stil og smaksnormer <p>c) Har kulturminnet en spesiell plass i historien ved å være det første eller et tidlig eksempel og dermed normgivende for:</p> <ul style="list-style-type: none"> – en ny funksjonstype – en ny konstruksjonstype – en ny teknologi – en ny stilart? <p>d) Er kulturminnet nært knyttet til f.eks.</p> <ul style="list-style-type: none"> – viktige begivenheter – viktige personer? <p>4) Alder</p> <p>a) Høy alder generelt</p> <ul style="list-style-type: none"> – Kulturminner oppført før 1750 er bevaringsverdige; godt bevart eller med betydelige rester i behold er de også fredningsverdige.

-
- Kulturminner oppført i perioden 1750–1850, bevart omtrent uforandret, er bevaringsverdige; mange vil være fredningsverdige.
 - b) Høy alder innenfor en bestemt type kulturminner.
 - c) Høy alder innenfor et avgrenset geografisk område.
- 5) **Autentisitet**
Kulturminnemiljøets eller enkeltobjektets grad av opprinnelighet eller ekthet i forhold til en definert periode.
- Dersom kulturminnet er endret, belyser kulturminnet endrede krav til funksjon og nye stilidealer på en interessant måte? Dersom kulturminnet har større, nyere materialutskiftninger eller ombygninger, vil dette redusere objektets verneverdi i betydelig grad.
- 6) **Representativitet – sjeldenhet**
Kulturminnemiljøet eller enkeltobjektets forekomsthypighet innenfor en type eller et definert område.
- Kulturminnene har spesielt høy verdi dersom
- de har vært vanlige, men er i ferd med å bli sjeldne
 - de er sjeldne, men var vanlige tidligere
 - de har vært og er sjeldne
- 7) **Variasjon – homogenitet**
Karakteriserer områder med mange kulturminner og den graden av variasjon de representerer. Området som helhet får økt verdi dersom kulturminnetettheten er stor. Dessuten blir det særlig verdifullt dersom kulturminnene viser
- stor variasjon i typer
 - stor variasjon i tid
 - stor grad av ensartethet i typer
 - stor grad av ensartethet i tid
- Det homogene miljøet vil være spesielt sårbart overfor alle typer inngrep.
- 8) **Miljøverdi**
Det enkelte kulturminnets grad av umistelighet i miljøet.
- ved at kulturminnet er spesielt synlig plassert
 - ved at kulturminnet befinner seg i en sammenheng som ikke bør brytes opp
- 9) **Pedagogisk verdi**
Kulturminnemiljøer og enkeltobjekters evne til å illustrere fortiden spesielt tydelig. Vurdér også mulighetene for aktivisering av eventuelt pedagogisk potensiale.
- 10) **Skjønnhetsverdi, kunstnerisk verdi**
Kulturminnemiljøenes og enkeltobjektenes verdi
- som umiddelbart vakre i seg selv og/eller i sammenheng med omgivelsene
 - som estetisk tilfredsstillende etter *sin* tids estetiske idealer
 - som kunstverk der det er overensstemmelse mellom de kunstneriske intensjonene og resultatet.
 - som håndverk der den håndverksmessige utførelsen også har estetiske kvaliteter.
-

11) Bruksverdi

Kulturminnet som økonomisk ressurs/bruksressurs for eieren og for samfunnet.

Vurdér også brukspotensialet både i den nære og noe fjernere fremtid.

Hva er bevaringsverdig?

Bruk av delverdiene som kriterier er en metode å arbeide etter når miljøer og enkeltobjekter skal vurderes, men den gir ikke direkte svar. Spørsmålet om hva som er bevaringsverdig må ha utgangspunkt i det lokalmiljøet hvor kulturminnene står og lokalbefolkningen bør selv være aktivt med på å definere hva som er bevaringsverdig. Det er derfor kanskje ikke hensiktsmessig å sette opp faste, landsomfattende regler for hva som er bevaringsverdig selv om dette hadde vært mulig.

Hva er fredningsverdig?

Når de miljøene og enkeltobjektene som skal gis fredningsstatus velges ut, bør lokalbefolkningen også ta aktivt del i denne prosessen. Den rent faglige vurderingen ved fylkeskonservatoren og i siste instans riksantikvaren vil imidlertid være avgjørende i denne sammenheng.

Det har tidligere vært forventet at fredede kulturminner skulle være av nasjonal betydning. Dette begrepet er vanskelig å definere. Dessuten, så lenge den landsomfattende kulturminneregistreringen ikke er fullført, er det umulig å foreta sammenligninger på nasjonalt nivå. Dette ville eventuelt være særlig nødvendig for kulturminnetyper som ikke allerede er representert på fredningslisten. Når registreringen foreligger, er det imidlertid fare for at materialmengden vil være så omfattende at en slik sammenligning kan bli svært upraktisk.

På det regionale nivå vil situasjonen være mer oversiktlig. Materialmengden vil være mindre når den foreligger og det finnes allerede faglig ekspertise, fylkeskonservatorene, som har inngående kjennskap til sitt fylke. Ved å bruke fylket som sammenligningsgrunnlag for utvelgelse av fredningsobjekter, vil vi kunne være trygge på at de mest verdifulle kulturminnene fra alle landsdeler blir representert på fredningslisten. Både regionale særtrekk og betydelige anlegg innenfor nasjonale hovedstrømninger skulle da kunne sikres.

Kulturminnervernet baserer seg i større grad enn tidligere på lokalmiljøene og hensyn til lokalbefolkningens behov. Dette skulle tilsi at også kulturminner av spesielt stor betydning rent lokalt bør kunne fredes i noen sammenhenger.

3. Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer – Riksantikvarens notater 1- 1993

KULTURMILJØ – RETNINGSGIVENDE RAMMER FOR VURDERING AV VERNEVERDI

Hovedpunktene i oppsettet:

«EGENSKAPER»	«KRITERIER»
Kunnskapsverdier	Representativitet
Bygningshistorie	Sjeldenhet
Sosialhistorie	Alder
Næringshistorie	Autentisitet
Begivenheter	Homogenitet
Personalhistorie	Variasjon
	Tidsbilde
Opplevelsesverdier	Tidsdybde
Identitetsverdi	
Estetisk verdi	Miljøbetydning
	Struktur
Bruksverdi	
Økonomisk verdi	
Brukspotensiale	
Pedagogisk potensiale	

I det følgende gjennomgås disse punktene grundigere.

- 7.1.2 «EGENSKAPER»
Egenskapene deles ofte inn i kunnskapsverdier og opplevelsesverdier. Opplevelse og forståelse (kunnskap) henger nøye sammen, opplevelse er avhengig av forståelse.

I begrepet opplevelsesverdi legges den opplevelse vi har av kulturminnet/miljøet slik det står i dag som del av våre omgivelser. Det er ofte disse verdiene som gjør kulturminnene viktige for folk flest. Opplevelsesverdiene er grunnlaget for et bredt anlagt kulturminneforvaltning som ivaretar allmennmenneskelige behov for skjønnhetsopplevelser, stabilitet og kontinuitet. Det er i denne sammenheng viktig å være oppmerksom på at kunnskap både medvirker og utdyper opplevelse.

Kulturminnet/miljøer er i seg selv, og i samspill med omgivelsene viktige kilder til kunnskap om fortiden. De forteller om næringsliv, arbeidsforhold, tekniske muligheter og begrensninger, sosiale vilkår, estetiske idealer og verdinormer.

Den kunnskap om fortiden kulturminnene/miljøene overleverer bør være så komplett som mulig. Det vil si at utvalget som skal bevares bør omfatte kulturminnekategorier som kan belyse så mange aspekter som mulig av stedets historie. Den historiske kildeverdien er størst der større helheter er bevart.

*Kunnskapsverdier:**Bygningshistorie*

- Tekniske begrensninger og muligheter.
- Byggeskikk og arkitekturhistorie.
- Stil- og smaksnorm.

Bygningshistorie forteller hvordan byggeteknikk, materialer, husets plan, bygningenes forhold til hverandre og arkitekturen har endret seg. Særlig viktige blir derfor første eller tidlige eksempler på ny funksjon, ny konstruksjon, ny teknologi og ny stilart. Den bygningshistoriske verdien ligger også i den informasjon bygningen gir om sine omgivelser, om praktiske krav og om bruk. Her blir den bygningshistoriske verdien koblet til sosialhistorie og næringshistorie.

Sosialhistorie

- Kulturminner/-miljøer som belyser menneskenes situasjon i samfunnet.

Sosialhistorie er historie om samfunnsforhold, fellesskapet og forskjellene mellom samfunnslagene. Kulturminnet/miljøet kan f.eks. være knyttet til en bestemt klasse, være representant for en sosial institusjon eller belyse en hendelse. Alder og autenticitet i forhold til et tidsbilde eller en tidsdybde er her viktig. I en sosialhistorisk sammenheng er miljøet viktig for forståelsen. Strukturverdi blir derved essensiell.

Næringshistorie

- Kulturminner/-miljøer knyttet til *ervert eller levevei*.

I en næringshistorisk sammenheng er strukturverdien viktig. Kulturminnet som del av en større helhet er interessant. Det kan være viktig å gi et samlet bilde over næringsutøvelsen i en bestemt periode (tidsbilde), eller vise hvordan næringen har utviklet seg (tidsdybde). Autenticitet og alder i forhold til dette er viktig. Hvilken næring kulturminnet/miljøet representerer er viktig, og bør sees i forhold til representativitet/sjeldenhet og geografisk område. Likeledes er forholdet til teknologisk utvikling viktig.

Begivenheter

- Kulturminne/miljø knyttet til viktige hendelser og personer.
- Viktige momenter i forhold til dette vil ofte være symbol og identitetsverdier.

Personalhistorie

- Personen bør ha spilt en vesentlig rolle lokalt eller nasjonalt.
- Kulturminnet bør være direkte preget av personen, eller det må ha spilt en vesentlig rolle i vedkommendes liv.
- Kulturminnet bør være bevart slik det sto da vedkommende var på stedet.

Kulturminner knyttet til personer forteller ikke bare om personen, men også om tiden vedkommende levde i, og da på en personlig måte som kan være verdifull.

*Opplevelsesverdier:**Identitetsverdi*

- Kulturminnet/-miljøets evne som *forankring av identitet*. Dette er en hovedbegrunnelse for vern.

Den stabilitet og kontinuitet kulturminner/-miljøer representerer i omgivelsene, er en forutsetning for tilhørighet. Stedstilhørighet og følelsen av tilhørighet i en kulturell og historisk prosess er vanskelig definerbar, men det er viktige identitetsskapende faktorer som kulturminneforvaltningen må være oppmerksom på. Den stabilitet og kontinuitet kulturmiljøer representerer i omgivelsene er en forutsetning for tilhørighet. Kulturminnet/-miljøets miljøbetydning er vesentlig i denne sammenheng. Likeledes vil dette punktet være knyttet til alder, autenticitet, representativitet, sjeldenhet, hendelser og personer.

Estetisk verdi

- Kulturminnet/-miljøets evne til å gi *skjønnhetsopplevelse*.

De kan da være umiddelbart vakre i seg selv eller i sammenheng med omgivelsene, det er en overensstemmelse mellom de kunstneriske intensjonene og resultatet og/eller den håndverksmessige utførelsen har estetiske kvaliteter i seg selv.

*Bruksverdi:**Økonomisk verdi*

Et miljøes eller objekts bruksverdi kan fylle praktiske funksjoner, og representerer vesentlige *økonomiske verdier*. De vil være økonomiske ressurser både for eier og for samfunnet.

Et kulturmiljøes tilstand er en viktig faktor som påvirker vår vurdering av kulturmiljøets brukspotensiale. Det et stort spenn mellom det perfekte og det ødelagte.

Brukspotensiale

Høy bruksverdi vil kunne gjøre vern enklere. Ved vurdering av bruksverdi er det viktig at vurderingen ikke er for kortsiktig. Brukspotensiale må også inkluderes i vurderingen. Bruksverdien vil lett kunne komme i konflikt med andre verdier fordi bruk kan kreve en del endringer og tilpasninger.

Pedagogisk potensiale

Alle kulturminner forteller om fortida, men noen forteller tydeligere enn andre. Disse kan sies å ha *pedagogisk potensiale*. Stort pedagogisk potensiale kan også framkomme ved at kulturmiljøet ligger lett tilgjengelig osv. Verdien av *beliggenhet* nær store befolkningskonsentrasjoner og *tilgjengelighet* er andre punkter som bør tas med i vurdering av et kulturmiljøes verneverdi.

7.1.3 «KRITERIER»

Representativitet

Representativitet er en grunnleggende nøkkelfaktor for all evaluering av kulturminner/-miljøer, også utvelgelse av kulturminner av nasjonal verdi. *Alle andre kriterier og egenskaper står i forhold til representativitet. Representativitet kan derved sies å være en overordnet faktor.*

Representativitet kan sees i forhold til følgende forhold:

- Sosiale klasser.
- Et geografisk område.
- En tid.
- En type.
- Mangfold og egenart.

Bevaring av et representativt utvalg av våre kulturminner er en grunntanke i vår kulturminneforvaltning. Den kunnskap om fortiden kulturminnene/-miljøene overleverer bør være så komplett som mulig.

Samtidig vil kulturminneforvaltningen alltid måtte foreta en utvelgelse, og de utvalgte objekter/miljøer skal altså være representative i forhold til den bredden som er skissert ovenfor. Derved blir representativitet en nøkkelfaktor som er grunnleggende for all evaluering av kulturminner/-miljøer.

I forhold til representativitet bør variasjon betones fordi nettopp mangfold og egenart er representativt for landet. Ved utvelgelse av kulturminner/-miljøer representative for landet kan man derved ikke bare velge ut blant det det er mange av, utvalget må også bestå av det det er få av. Derved er også grunnmomentet sjeldenhet knyttet til representativitet. Likeledes bør det søkes å opprettholde en balanse mellom det vanlige og det sjeldne også i utvalget for vern.

Det må defineres hva et kulturminne/miljø er typisk for, f.eks. et geografisk område, en tid, en type, et mangfold etc. Det må og vurderes hvor godt eksempel, hvor representativt et kulturminne/miljø er for noe.

Sjeldenhet

- Noe som *har vært vanlig* men som er blitt sjelden, det har altså hørt til det representative.
- Noe som er og *alltid har vært sjeldent*.

Vurdering av dette må sees i forhold til kulturminnekategori og geografisk område. Autentisitet, representativitet samt atypiskhet blir viktig i dette punktet.

Autentisitet

- Grad av opprinnelighet eller ekthet i forhold til *opprinnelsestidspunktet eller en definert periode*.

Autentisitet omfatter form, konstruksjon, materialer, overflatebehandling, bruk og miljøsammenheng. Autentisitet i forhold til endringer, en interessant utvikling, vil kunne være viktig. Vurderingen av dette må stå i forhold til hva som begrunner vernet, hva som er viktig å ta vare på i en konkret sammenheng.

Alder

- Høy alder generelt.
- Høy alder innenfor en bestemt kulturminnetype.
- Høy alder i et geografisk område, altså beliggenhet.
- Alder i forhold til den tid som var den typiske for et kulturuttrykk.

Autentisitet og alder henger sammen. Kulturminnet/-miljøet bevares utfra ønske om å bevare noe fra en bestemt tid eller et tidsforløp, derved blir autentisitet i forhold til denne tiden svært viktig.

Homogenitet

- Ensartethet i forhold til *kulturminnetyper* innen et område.
- Autentisitet er viktig i forhold til dette punktet.

Variasjon

- Variasjonsrikdom av *kulturminnetyper* innen et område.
- Autentisitet er viktig i forhold til dette punktet.

Tidsbilde

- Kulturminnet/-miljøets evne til å *gi et bilde av en bestemt tid*.

Her er homogenitet eller variasjon i forhold til kulturminnetyper fra en definert tid viktig. Et tidsbilde kan vise et ensartet miljø eller et miljø med stor bredde i forhold til kulturminnetyper. Også her er autentisitet viktig.

Tidsdybde

- Kulturminnet/-miljøets evne til å *vise endring over tid*.

Homogenitet i forhold til kulturminnetype, men hvor utviklingen over tid eller variasjon i forhold til kulturminnetype over tid er essensiell.

Miljøbetydning

- Det enkelte kulturminnes betydning *for det området det ligger i*.

Noen kulturminner markerer seg sterkt i miljøet og har derved høy miljøverdi, andre er verdifulle i forhold til å være enkeltelementer i en verdifull helhet. Dette må vurderes utfra flere ulike perspektiver. Disse perspektivene vil være avhengig av det enkelte kulturminnets sammenheng med miljøet, og hvilke sammenhenger som er viktig å ta vare på i miljøet. Dette må altså grunnlegges på en analyse av miljøet som helhet for å få fram de verdier miljøet representerer. Viktige aspekter i forhold til vurdering av miljøverdi er funksjonell, historisk og visuell sammenheng, se punktet strukturverdi.

Kriteriet miljøsammenheng har i mange sammenhenger to definisjoner; miljøets verdi som helhet og det enkelte objekts betydning for miljøet. Begrepet miljøbetydning omfatter kun det ene; det enkelte kulturminnets betydning for miljøet. Bakgrunnen for begreps- og innholdsdringen er et behov for klarere definisjon av begrepet og en nøyere gjennomgang av miljøer med hensyn til verdier enn hva som vanligvis ligger i samlepunktet miljøverdi.

Miljøets verdi som helhet kommer fram gjennom en egen vurdering i forhold til alle momentene i denne oppstillingen. Spesielt momentet strukturverdi er interessant i denne sammenheng.

Struktur

- Et enkeltminne/miljøets verdi som *del av en struktur eller sammenheng*.
- Et miljøets verdi som representant for *en struktur eller sammenheng*.
- *Strukturer i miljøet*.

Struktur/sammenheng som vernekriterium omfatter verdier som faller utenfor i de tradisjonelle verdioppsettene. Strukturer er viktige faktor når det gjelder evalueringen av et områdes verneverdi på lik linje med alder, «antikvarisk» og estetisk verdi.

Det vises til eget punkt under kapitlet om kulturmiljø der strukturverdi blir nøyere gjennomgått fordi dette har spesielt stor relevans for verdier i kulturmiljøer.

En kartlegging av strukturer i et område er en kartlegging av kulturelle mønstre i et område, både historiske og samtidige.

Vi har ulike typer sammenhenger, som:

- Sosial sammenheng.
- Funksjonell sammenheng.
- Historisk sammenheng.
- Visuell sammenheng.

Det er her på sin plass å nevne at strukturer ofte er underliggende, det er trekk ved det fysiske miljøet og den historiske utvikling som ikke trer klart fram uten at en har fått kjennskap til det (feks. murtvanggrenser, kommunegrenser etc.).

Strukturer har som dette viser svært forskjellig «natur». Det vil være behov for en utdypning av dette punktet, og kanskje en inndeling i flere punkter, for å synliggjøre innholdet i dette begrepet brukt i denne forbindelse.

Når man går inn på vern av sammenhenger vil man se at noen sammenhenger vil ha sine faktorer i et helhetlig miljø, et avgrenset område, i andre tilfeller vil sammenhengene sees over store områder, gjennom områdets tilknytning til og forbindelser med større områder.

I kulturminneloven nevnes *helhet* som et viktig moment.

Helhet som verneverdi har to hovedaspekter;

- helhet i forhold til en kulturhistorisk sammenheng, f.eks. ledd i en produksjon som kan ha foregått med stor geografisk avstand, og
- helhet i forhold til et avgrenset miljø; dvs den fysiske avgrensingen av et konkret kulturmiljøobjekt, her vil bl.a. det visuelle spille en viktig rolle.

Det å legge vekt på helhet i forhold til en sammenheng vil si å sørge for bevaring av alle eller de nødvendige elementer for å gi et helhetsbilde av denne kulturhistoriske sammenhengen. Det vil si at man ikke rangerer elementene i en helhet utfra f.eks. estetiske hensyn, høyt teknisk nivå eller lignende. Det er helheten som sådan som får verdi. Her kommer tydelig til uttrykk at interessen innen kulturminneforvaltningen har beveget seg fra det unike, det beste o.s.v. og til også å omfatte det karakteristiske, det representative, de ofte mindre dominerende delene av miljøet, som kan være vesentlig for forståelsen og opplevelsen av miljøet.

Ved avgrensning av kulturmiljøfredning vil det å finne naturlige grenser være viktig. Disse grensene må forholde seg både til det kulturhistoriske og det visuelle.

4. Kulturminner og kulturmiljøer i Gråfjell, Regionfelt Østlandet, Åmot kommune i Hedmark. Arkeologiske registreringer 1999, fase 1

Som et ledd i dette prosjektet ble det gjort verdivurderinger av de kulturminnefaglige registreringene som innspill til planprosessen i forbindelse med etablering av nytt Regionfelt Østlandet. Kriteriene tar utgangspunkt i Riksantikvarens rapport "Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer" (Riksantikvaren 2003) og Statens vegvesen 1997 Følgende verdsett og kriterier er benyttet:

1. Kunnskapsverdier (teknikkhistorie, samfunns- og sosialhistorie, annen historisk verdi)
2. Opplevelsesverdier (pedagogisk verdi, symbolverdi)

I tillegg er følgende kriterier vurdert som forsterkende:

- struktur
- miljøbetydning (sammenhengen mellom kulturminne og kulturmiljø)
- tilstand
- representativitet (lokalt, regionalt, nasjonalt, type)
- sjeldenhet (lokal, regional, nasjonal)
- variasjon (mer enn tre kulturminnetyper= høy verdi, tre kulturminnetyper=middels verdi)
- homogenitet
- autentisitet.

Det ble i tillegg benyttet en verdiskala: lav (1), middels (2) og høy (3).

Navn på kulturmiljø:		ID nummer:		
Følgende kulturminner inngår i kulturmiljøet (ID nr. i forminneregisteret, R betyr at kulturminnet er automatisk fredet etter KML §9:				
Landskap (stikkord):				
<ul style="list-style-type: none"> • Terreng • Landskap • Vegetasjon • Vann, vassdrag og myr 				
Kulturminner og kulturhistorie (stikkord)				
<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke kulturminnearter, enkeltelementer • Antall kulturminner av hver art • Eventuelt beskrivelse/vurdering av kulturminner • Kulturhistorisk beskrivelse (bygningshistorie, sosialhistorie, næringshistorie, begivenheter, annet) • Organisering, og andre fysiske strukturer - lineære strukturer og infrastrukturer, flatestrukturer (bebyggelse, mønstre, husgruppe, romdannelse, plasser) • Funksjonelle strukturer • Visuelle strukturer • Bruken av objektet/området i dag. 				
Beskrivelse av kulturhistoriske verdier (stikkord)				
<ul style="list-style-type: none"> • Kunnskapsverdier (teknikkhistorie, samfunns- og sosialhistorie, annen historisk verdi) • Opplevelsesverdier (pedagogisk verdi, symbolverdi) • Tilleggsriterier: Struktur, autensitet, tilstand, representativitet/sjeldenhet, variasjon, homogenitet. 				
Avgrensning av kulturmiljøet (stikkord):				
<ul style="list-style-type: none"> • Faglig skjønn • Etablert praksis i kulturminneforvaltningen • Funksjonelle sammenhenger • Tetthet og avstand • Variasjon av ulike kulturminnearter • Strukturer og landskap • Vegetasjon 				
VERDIVURDERING	Lav verdi	Middels verdi	Høy verdi	TILLEGGSKRITERIER
Kunnskapsverdier				Struktur
• Teknikkhistorie				Autensitet
• Samfunns- og sosialhistorie				Tilstand
• Annen historisk verdi)				representativitet/ sjeldenhet
Opplevelsesverdier				Variasjon
• Pedagogisk verdi				Homogenitet
• Symbolverdi				
SAMLET VERDI FOR KULTURMILJØET:				

Tabell som ble benyttet i Gråfjell-prosjektet som en hjelp i arbeidet med å avgrense og verddivurdere kulturmiljøer (Risbøl et al. 1999:58).

5. Håndbok 140: Konsekvensanalyser. Statens vegvesen 2006

Type kulturmiljø	Liten verdi	Middels verdi	Stor verdi
Fornminner/ samiske kulturminner (automatisk fredet)	<ul style="list-style-type: none"> - Vanlig forekommende enkeltobjekter ute av opprinnelig sammenheng 	<ul style="list-style-type: none"> - Representative for epoken/funksjonen og inngår i en kontekst eller i et miljø med noe tidsdybde. - Steder det knytter seg tro/tradisjon til 	<ul style="list-style-type: none"> - Sjeldent eller spesielt godt eksempel på epoken/funksjonen og inngår i en svært viktig kontekst eller i et miljø med stor tidsdybde. - Spesielt viktige steder som det knytter seg tro/tradisjon til
Kulturmiljøer knyttet til primærnæringene (gårdsmiljøer/fiskebruk/småbruk og lignende)	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet ligger ikke i opprinnelig kontekst. - Bygningsmiljøet er vanlig forekommende eller inneholder bygninger som bryter med tunformen. - Inneholder bygninger av begrenset kulturhistorisk/ arkitektonisk betydning. 	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet ligger delvis i opprinnelig kontekst. - Enhetlig bygningsmiljø som er representativt for regionen, men ikke lenger vanlig og hvor tunformen er bevart. - Inneholder bygninger med kulturhistorisk/ arkitektonisk betydning. 	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet ligger i en opprinnelig kontekst. - Bygningsmiljø som er sjeldent eller særlig godt eksempel på epoken/funksjonen og hvor tunformen er bevart. - Inneholder bygninger med stor kulturhistorisk/ arkitektonisk betydning.
Kulturmiljøer i bebygde områder (bymiljøer, boligområder)	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet er vanlig forekommende eller er fragmentert. - Inneholder bygninger som har begrenset kulturhistorisk betydning. 	<ul style="list-style-type: none"> - Enhetlig miljø som er representativ for epoken, men ikke lenger vanlig. - Inneholder bygninger med arkitektoniske kvaliteter og/eller kulturhistorisk betydning. 	<ul style="list-style-type: none"> - Enhetlig miljø som er sjeldent eller særlig godt eksempel på epoken. - Inneholder bygninger med spesielt store arkitektoniske kvaliteter og/eller av svært stor kulturhistorisk betydning.
Tekniske og industrielle kulturmiljøer og rester etter slike (industri, samferdsel)	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet er vanlig forekommende. - Inneholder bygninger uten spesielle arkitektoniske kvaliteter. 	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet er representativt for epoken, men ikke lenger vanlig. - Inneholder bygninger med arkitektoniske 	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet er sjeldent og spesielt godt eksempel på epoken. - Inneholder bygninger med spesielt store arkitektoniske

Type kulturmiljø	Liten verdi	Middels verdi	Stor verdi
		kvaliteter.	kvaliteter.
Andre kulturmiljøer (miljøer knyttet til spesielle enkeltbygninger, kirker, kulturlandskap, parker og lignende)	<ul style="list-style-type: none"> - Miljøet er vanlig forekommende og/eller er fragmentert. - Bygninger uten spesielle kvaliteter. - Vanlig kulturlandskap med endret topografi. 	<ul style="list-style-type: none"> - Miljø som er representativ for epoken, men ikke lenger vanlig. - Bygninger/objekter med arkitektoniske/kunstneriske kvaliteter. - Vanlig kulturlandskap med noe endret topografi. 	<ul style="list-style-type: none"> - Miljø som er sjeldent og/eller særlig godt eksempel på epoken. - Bygninger/objekter med svært høy arkitektonisk/kunstnerisk kvalitet. - Sjeldent/gammelt kulturlandskap.

I tillegg vil en vurdering av stilart, tidspreg, autentisitet (ekthet) samt alder og tilstand, vil også gi grunnlag og argumenter for å plassere pilen lavere eller høyere innen verdikategorien (HB 140: 200).

6. Alle tiders kulturminner – Riksantikvaren 2001

Kriterier for vern:

1. Kriterier knyttet til kulturminner og kulturmiljøer om kilde til kunnskap:

- a. representativitet
- b. sammenheng og miljø
- c. autentisitet
- d. fysisk tilstand

2. Kriterier knyttet til kulturminner og kulturmiljøer som grunnlag for opplevelse:

- a. sammenheng/miljø
- b. identitet/symbol
- c. arkitektonisk/kunstnerisk kvalitet

3. Kriterier knyttet til kulturminner som bruksressurser:

- a. økonomi og bruk
- b. økologi

Når det gjelder verdivurdering, viser veilederen til gjeldende politiske føringer som er knyttet til de to perspektivene på vern: mangfold og representativitet. Videre at følgende kriterier vektlegges i de faglige føringene vår valg foretas:

- Representativitet (innbefatter vurderinger av mangfold og variasjon, sjelden og typisk)
- sammenheng/miljø
- autentisitet
- fysisk tilstand
- arkitektonisk/kunstnerisk kvalitet
- identitet/symbol
- økonomi/bruk
- økologi (miljøbelastning, riving, gjenbruk, biologisk mangfold)

7. Kulturmiljövårdens bebyggelsesregister. Inventeringshandbok (Riksantikvarieämbetet 1998)

faktorer som skala, material, funktion och läge samt att de utgör karaktäristiska beståndsdelar i en gårdsmiljö ett slags miljömässigt värde. Detta innebär att anläggningens alla byggnader kommer att tillmätas samma värde som anläggningen om det inte finns behov av att markera att den enskilda byggnaden på ett eller annat sätt avviker och därför kräver en särskild värdering.

Yngre bebyggelse

Att det inte krävs någon kulturhistorisk värdering av bebyggelse som är yngre än cirka 30 år motiveras av att ett sådant tidsperspektiv brukar behövas för att kunna göra relevanta bedömningar av det kulturhistoriska värdet. Det utesluter dock inte att det kan finnas yngre objekt som uppenbarligen är av stort intresse exempelvis ur arkitektonisk synpunkt, stadsbilda- eller landskapsbildssynpunkt. Det finns inte något hinder att värdera sådan bebyggelse och att notera värdet i registret. I vilken omfattning den yngre bebyggelsen skall värderas avgörs efter överenskommelse mellan beställare och utförare av ett inventeringsuppdrag.

Bebyggelse inventerad enligt metoden områdesinventering

För bebyggelse som är inventerad enligt metoden områdesinventering görs ingen värdering, vare sig av området eller de enskilda byggnaderna. Registret är inte utformat för detta. I de fall en värdering ändå önskas innebär det att varje anläggning måste inventeras och registreras var och en för sig enligt samma procedur som gäller för registret i övrigt. Om värderingen anses nödvändig, kan bebyggelsen alltså inte inventeras enligt denna metod.

Motivering

Det system för kulturhistorisk värdering som Riksantikvarieämbetet arbetat fram och som idag används i större eller mindre omfattning i landet ligger till grund för hur motiveringarna av det kulturhistoriska värdet skall utformas i bebyggelsesregistret. Systemet redovisas i sammandrag i tidskriften Kulturmiljövård nr 1–2/1995 (Unnerbäck, Axel och Nordin, Erik: Kulturhistoriskt värde?).

Värderingssystemet bygger på en struktur med olika delbegrepp, *grundmotiv*, uppdelade i *dokumentvärden* och *upplevelsevärden*.

Checklista för ett eller flera värden

De olika värdena är avsedda att användas som en checklista och ett redskap för att finna de för objektet relevanta kriterierna. För varje objekt kan ett eller flera värden väljas i registret såväl bland dokument- och upplevelsevärdena som bland de förstärkande och övergripande motiven. Beskrivningarna bygger på Axel Unnerbäck's manus till handbok om kulturhistorisk värdering av bebyggelse (i utdrag publicerat i ovan nämnda artikel).

Dokumentvärden

Dokumentvärden beskriver den historia en anläggning eller en byggnad kan berätta genom sin existens. Värden av det här slaget kan beskrivas objektivt. De kan eventuellt även mätas och ställas i relation till andra byggnader.

Byggnadshistoriskt värde – Värdet kopplas traditionellt samman med begrepp som ålder, ålderdomlighet och ursprunglighet. Värdet kan emellertid även vara förknippat med de förändringar och ombyggnader som format byggnaden och som ger kunskap om hur byggnaden en gång planerats, grundlagts och byggts upp, utsmyckats, inretts, ändrats och byggts om.

Byggnadsteknikhistoriskt värde – Byggnadshistoria och byggnadsteknik hör nära samman. Det finns från alla epoker där själva byggnadstekniken har ett primärt intresse som exempel på tekniska innovationer, användning av speciella material och metoder eller som ingenjörsmässigt skickliga lösningar av speciella problem. Autenticiteten är självklart mycket viktig i dessa sammanhang, likaså den pedagogiska aspekten. Funktionen är av stor betydelse för möjligheten att förstå och uppleva en byggnadskonstruktion.

Arkitekturhistoriskt värde – Värdet kan vara kopplat såväl till en enskild byggnad som till en större anläggning. Det kan avse objekt från skilda tider, som i sin arkitektoniska gestaltning på ett eller annat sätt blivit mönsterbildande eller betecknat en höjdpunkt i en utveckling, löst ett arkitektoniskt problem på ett speciellt sätt eller tillämpat en ny teknik som arkitekturskapande medium. Det arkitekturhistoriska värdet är ofta nära knutet till ett rent konstnärligt/arki-

tektioniskt värde, dock inte nödvändigtvis. I bedömningen av det arkitekturhistoriska värdet ligger naturligt nog också en knytning till den enskilde konstnärens utveckling. Sällsynthet och representativitet är kriterier som kan förstärka värdet i olika fall. Exempelvis kan det enda bevarade byggnadsverket av en viss arkitekt ur arkitekturhistorisk synpunkt vara viktigt att dokumentera och bevara även om det inte är av odiskutabelt arkitektoniskt värde.

Samhällshistoriskt värde – En byggnad eller byggnadsmiljö kan ge viktig information om samhällets historia. Värdet kan vara knutet såväl till byggnader och anläggningar som illustrerar innovationer och utgör den ”första” av sitt slag som till kvarvarande exempel på företeelser och system som inte längre existerar eller blir allt mer sällsynta i det moderna samhället. Förstärkande/övergripande kriterier av särskild tyngd är autenticitet, pedagogiskt värde och representativitet. Autenticitetsbegreppet betecknar i detta sammanhang främst bevarad funktion. Som kunskapskälla för vårt samhälles historia är det självklart ett plus om byggnaden förmedlar kunskap på ett pedagogiskt och tydligt sätt. En bred samhällsföreteelse eller ett system bör illustreras med byggnader och miljöer som är representativa och typiska.

Socialhistoriskt värde – Det socialhistoriska intresset är intimt sammankopplat med de samhällshistoriska aspekterna. Den främsta skillnaden är att det socialhistoriska intresset framför allt är knutet till företeelser som rör människans situation i samhället – byggnader och anläggningar som avspeglar hur man har levt, arbetat och umgåtts kan vara av socialhistoriskt intresse. Det socialhistoriska kriteriet kan gälla både det typiska och det mer unika och framträder ofta tydligt i det lokala och regionala perspektivet. Exempel är samlingslokaler, arbetarbostäder, skolor, fabriker och institutioner.

Personhistoriskt värde – Berömda personers livsmiljö har ofta värdsats som en viktig del i kunskapen om personen i fråga och som en konkret bakgrund och förklaring till hans eller hennes verksamhet. Autenticiteten är självklart väsentlig – särskilt då det gäller miljöer som de facto fungerat som ram för den personens speciella verksamhet. Å andra sidan kan det förekomma att en byggnad som inte längre bevarar någonting av utformning och karaktär från den tid då personen föddes eller verkade där ändå fungerar som minnesmärke.

I sådana fall har byggnaden och anläggningen blivit mer av en symbol än en konkret illustration. Anknytningen till en särskild person medför att det blir fråga om unika objekt. Det här kriteriet kan vara tillämpligt såväl i ett riksperspektiv som ett mer lokalt perspektiv.

Teknikhistoriskt/industrihistoriskt värde – Det teknikhistoriska intresset riktar sig främst mot framställningstekniken, själva processen, inom hantverk och industri medan byggnaden eller anläggningen i sig själv kan vara mera en underordnad ram kring tillverkningsprocessen än en del av denna. Ofta kan det dock vara en kombination av båda. Eftersom industrianläggningar är och har varit föremål för ständiga förändringar måste frågan om autenticitet bedömas utifrån förutsättningarna i varje enskilt fall. I en del fall kan det teknikhistoriska kriteriet, även om det är primärt, inte stå helt ensamt utan behöver vägas samman med andra aspekter som samhälls- och socialhistoriska, byggnadshistoriska, arkitektoniska och pedagogiska bedömningar.

Upplevelsevärden

Upplevelsevärden rymmer begrepp som kan karakterisera en upplevelse av en anläggning eller en byggnad. Värden av det här slaget fungerar både som självständiga värden och som förstärkning av andra kriterier.

Arkitektoniskt värde – Det arkitektoniska värdet kan vara knutet till såväl en enskild byggnad som en större miljö. Värdet kan ligga både i rent estetiska egenskaper och i det sätt på vilket ett gestaltungsproblem är löst mot bakgrunden av givna förutsättningar. Representativitet respektive sällsynthet är kriterier som egentligen saknar betydelse för bedömningen, eftersom det arkitektoniska värdet är en absolut kvalitet i sig. Naturligt nog är den arkitektoniska bedömningen dock ofta sammankopplad med den arkitekturhistoriska aspekten.

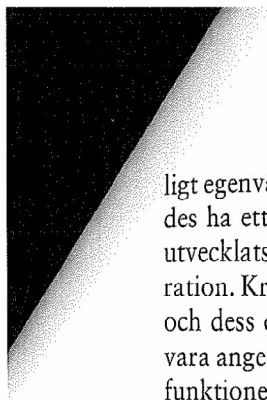
Konstnärligt värde – En byggnads konstnärliga värde ligger främst i dess arkitektur men det förekommer även att en byggnad har ett konstnärligt värde i snävare mening. I sådana fall gäller det oftast enskilda delar eller interiörer, t.ex. en fasad med rik skulptural utsmyckning eller en interiör med målningar, konstnärligt gestaltade fönster eller dylikt.

Patina – Begreppet har en vid innebörd. Med patina menas alla de spår av åldrande i form av nötning, oxidation etc. som skänker en byggnad eller ett föremål en karaktär av hög ålder och gammal kultur. Patinan har en unik förmåga att illustrera åldrande och långvarig användning och att ge människan upplevelse av en tidsdimension från nuet bakåt i tiden. Gränsen mellan patina och rent slitage är ofta otydlig och svår att uppfatta. Patina är en ömtålig kvalitet som lätt kan förstöras – och ibland utvecklas på nytt fast då i en annan form. Avlägsnas patinan återstår bara den objektiva upplysningen som byggnaden ger om sin tillkomsttid och beskaftenhet idag; dess egen berättelse och mellanliggande tiders användning och olika öden går förlorad.

Miljöskapande värde – Det miljöskapande värdet kan gälla en enskild byggnad i helhetsmiljö, t.ex. en stadskärna eller förortsmiljö, där varje byggnad av miljöskäl kan vara betydelsefull utan att ha något mera framträdande egenvärde. Vid bedömningar av jordbrukslandskapet spelar bebyggelsen miljöskapande värde en väsentlig roll. En ängslada eller torkria kan vara av stor betydelse i ett ängslandskap och har därtill ett pedagogiskt värde för att belysa hur marken tidigare utnyttjats. 1800-talets stora sammanbyggda ladugårdar utgör karakteristiska inslag och hållpunkter i det öppna jordbrukslandskapet. Miljövärdet förutsätter inte autenticitet i detalj. Miljökriteriet är aktuellt på såväl nationell som på regional och lokal nivå, men får naturligt nog särskild tyngd lokalt, i hanteringen av den egna miljön med dess näraliggande, många gånger kanske mera all dagliga kvaliteter.

Identitetsvärde – Värdet innefattar de egenskaper hos en byggnad, anläggning eller miljö som ger människan en upplevelse av trygghet, samhörighet och identifikation med sin omgivning. Identitetsvärdet är generellt oberoende av andra egenskaper och objektet behöver i sig inte kunna tillmätas andra värden. Vanligtvis finns dock en koppling till värden som miljöskapande och byggnadshistoriskt värde, kontinuitetsvärde och symbolskapande värde.

Kontinuitetsvärde – Värdet ligger framför allt i det större miljösammanhanget och illustrerar den historiska framväxten och kontinuerliga förändringen i ett levande samhälle. En stadsmiljö utan egent-

ligt egenvärde i helhetsgestaltning eller enskilda byggnader kan således ha ett kontinuitetsvärde. Den illustrerar hur staden växt fram, utvecklats, förändrats, brukats och satts istånd generation efter generation. Kriteriet kan också vara relaterat till den enskilda byggnaden och dess delar. Inom en flera gånger omgestaltad byggnad kan det vara angeläget att uppmärksamma de spår som olika tidsskeden och funktioner har avsatt och som dokumenterar ett historiskt skeende. Kontinuitetsvärdet kan knappast ges en klar och objektiv avgränsning. Den sociala upplevelsen, känslan av identitet och samhörighet med miljön är viktiga samverkande motiv, likaså social- och samhällshistoriska aspekter.

Traditionsvärde – Värdet står för en koppling till speciella händelser, skeenden eller traditioner. Ibland är det fråga om bestämda tilldragelser som givit byggnaden eller anläggningen ett klart samhällshistoriskt eller socialhistoriskt intresse, ibland gäller det mera svårdefinierade företeelser som åskådliggör byggnaden eller anläggningen som bärare av en tradition av något slag. Värdet samverkar ofta med en rad andra värden som samhällshistoriskt värde, identitetsvärde och symbolvärde.

Symbolvärde – En byggnad eller en anläggning kan utgöra en symbol för exempelvis en ort, en nation, ett begrepp eller en samhällsfunktion. I vissa fall är symbolfunktionen avsedd, i andra fall har byggnaden eller anläggningen fått betydelse som symbol för en speciell händelse, företeelse eller idé. Symbolen är i sig en pedagogisk funktion. När en symbol inte längre är tydlig och fattbar förlorar den sin karaktär av levande funktion och får ett mer abstrakt historiskt intresse.

Beroende på vilken typ av bebyggelsemiljö som behandlas kan de här presenterade värdena i vissa fall behöva kompletteras med ytterligare värden.

Förstärkande och övergripande värden

Till grundmotiven dokumentvärde och upplevelsevärde kan kopplas vissa förstärkande och övergripande motiv. Systemet omfattar fyra sådana begrepp, *äkthet, kvalitet, tydlighet* och värdeparet *sällsynthet – representativitet*.

Autenticitet/äkthet – Begreppet kan omfatta en rad faktorer från en objektivt konstaterad äkthet och orördhet till en mera subjektiv upplevelse av äkthet och ålder; här är äkthetsbegreppet nära förknippat med vissa upplevelsevärden framför allt patina. Begreppet innefattar både den tydliga helhetsbilden och de små detaljerna och fina nyanserna. Detta gör att äktheten ofta är ett relativt begrepp. Autenticiteten har olika innebörd beroende på grundmotivens karaktär. I en socialhistoriskt värdefull arbetarbostad ligger autenticiteten inte bara i planlösningen och den fasta inredningen utan också i de många mer eller mindre tydliga spår som generationers användning har avsatt i huset. I det fallet det är ett arkitektoniskt värde som är dominerande kan autenticiteten primärt ligga i t.ex. en orörd fasaddekor, färgsättning och planlösning som tydligt förmedlar de konstnärliga intentionerna.

Kvalitet – Begreppet kvalitet kan inbegripa flera olika egenskaper, från det rent hantverksmässiga utförandet till en närmast estetisk aspekt, som ser ett slags skönhet i en väl uttänkt konstruktion, noggrant utformade detaljer, väl valda material och ett intelligent och skickligt utfört hantverk. Kvalitet i utformning, konstruktion, hantverk och material har traditionellt tillmätts stor betydelse vid en kulturhistorisk värdering. I dagens kulturvård med dess krav på en betydligt bredare bevakning av all slags bebyggelse är kvalitetsbegreppet emellertid inte alltid lika självklart applicerbart. I en enkel fabriksarbetarkasern från sekelskiftet 1900 kan det tvärtom vara så att just bristen på ambition i teknisk och hantverksmässig kvalitet kan vara egenskaper som på ett tydligt sätt illustrerar dåtidens sociala förhållanden.

Pedagogiskt värde/tydlighet – Pedagogiskt värde och tydlighet är egenskaper som kan förstärka framför allt de historiska grundmotiven, där det ju är angeläget att byggnadens, anläggningens eller miljöns budskap går fram så tydligt som möjligt. Lika entydigt är inte sambandet med upplevelsevärden, även om tydlighet också här kan innebära en förstärkning. Den pedagogiska funktionen bygger på att ur ett svårbegripbart sammanhang lyfta fram konkreta fakta och detaljer i syfte att förtydliga; därmed sker automatiskt en överkoppling mot de mera konkreta historiskt-dokumenterade egenskaperna. Det pedagogiska värdet blir en tungt vägande faktor när det gäller att ur ett större bestånd av likartade objekt välja det mest representativa.

Samtidigt är det viktigt att inte överbetona den pedagogiska aspekten. Särskilt gäller detta i samband med upplevelsevärdena, som ofta byggs upp av en rad subtila och svårgripbara faktorer som sällan låter sig förtydligas och beskrivas i pedagogiska termer.

Sällsynthet – representativitet – Begreppet sällsynthet har varit ett ofta åberopat argument vid kulturhistorisk värdering. Det är inte ett självständigt kriterium – att tillmäta en byggnad eller anläggning ett kulturhistoriskt värde enbart för att den är sällsynt är knappast godtagbart. Däremot är det en egenskap som på ett avgörande sätt kan förstärka andra kriterier. Bedömningen av en byggnad av t.ex. ett visst arkitekturhistoriskt och miljömässigt värde kan således bli en helt annan och betydligt strängare om det utifrån t.ex. ett inventeringsmaterial visar sig att byggnaden eller anläggningen är den enda bevarade i landet av sitt slag. Naturligt nog har sällsynthetsbegreppet ofta nära förknippats med hög ålder. Bevarade profana byggnader från medeltiden och 1500-talet är i vårt land så sällsynta att de obetingat tillmäts ett kulturhistoriskt värde även om de är starkt förändrade. Väl bevarade byggnader från 1600-talet fram till 1800-talets mitt är också så sällsynta att de måste betraktas som en oersättlig del av kulturarvet. Sällsynthetsbegreppet är självfallet lika relevant för yngre bebyggelse, särskilt när den representerar speciella företeelser som en ovanlig byggnadsteknik eller ett visst socialhistoriskt sammanhang.

Begreppet representativitet kan visserligen vara en motpol till sällsynthetsbegreppet men ligger i själva verket mycket nära. Vid en bedömning huruvida en byggnad eller anläggning är representativ för en viss företeelse blir det i praktiken ofta en fråga om att göra ett urval inom en stor och väl företrädd grupp. En mycket gammal och därmed sällsynt byggnad kan i och för sig vara representativ för sin tids byggnadsskick eller för en social företeelse och därmed tillmätas ett kulturhistoriskt värde. Men den kan också vara så starkt ombyggd att den inte längre är representativ men ändå intressant på grund av sin sällsynthet eller p.g.a. att också en så fragmentarisk information från så avlägsna perioder är väsentlig. Representativitetsbegreppet är i detta fall alltså underordnat sällsynthetsbegreppet. När det gäller den kulturhistoriska bedömningen inom kategorier som ännu finns väl företrädda med ett stort antal byggnader blir representativitetsbegreppet av primär betydelse; här gäller det att urskilja vilka objekt inom beståndet som bäst representerar en viss

företeelse. Självklart kan det finnas många som fyller kraven på representativitet men det kan också visa sig att verkligt representativa byggnader är sällsynta.

Sällsynthetsbegreppet måste tillämpas med urskillning, eftersom det finns risk för att misstolkas och uppfattas som primärt i varje bevarandediskussion. Representativitetsbegreppet ställer å sin sida höga krav på överblick och detaljkunskap, eftersom det är fråga om att göra ett urval och argumentera för detta. Bedömningen av en byggnads sällsynthet eller representativitet kan göras från olika perspektiv: nationellt, regionalt eller lokalt.

Motivtext

Motivtexten är den tungt bärande delen i den kulturhistoriska värderingen då den redovisar de ställningstaganden som utgör grunden för värderingen. Texten baseras på de kriterier som bedömts vara relevanta för anläggningen och/eller byggnaden. Genom en pedagogisk utformning bör den kunna bidra till att sprida information och förståelse för de kulturhistoriska värdena.

Gradering

Utgångspunkter för graderingen

Graderingen skall hjälpa till att göra det tydligt vilken bebyggelse som från kulturhistorisk synpunkt är den mest värdefulla. Graderingen skall således vara en hjälp för dem som utnyttjar informationen i registret och som kanske inte alltid själva kan dra korrekt slutsats av den övriga kulturhistoriska information som finns i registret. Man skulle också kunna säga att graderingen ger en komprimerad bild av en byggnads eller anläggnings kulturhistoriska betydelse.

För bebyggelse som är yngre än cirka 30 år krävs, som tidigare nämnts, inte någon kulturhistorisk värdering och följaktligen inte heller någon gradering. De byggnader och anläggningar som inte värderas ges i stället en markering med innebörden att inga ställningstagande gjorts angående det kulturhistoriska värdet men att byggnaden eller anläggningen ändå är inventerad. Det är viktigt att lämna denna upplysning eftersom en ovan användare av registret annars kan tolka informationen fel.